

ΜΙΚΕΛ ΝΤΕ
ΘΕΡΒΑΝΤΕΣ ΣΑΑΒΕΔΡΑ

Ο
γενναϊόδικος
ερωτευμένος

Εισαγωγή, μετάφραση και σχόλια
ΜΟΣΧΟΣ ΜΟΡΦΑΚΙΔΗΣ-ΦΥΛΑΚΤΟΣ

Ο γενναιόδωρος
ερωτευμένος

Σειρά: Κλασική Λογοτεχνία
Τίτλος πρωτοτύπου: Ο γενναιόδωρος ερωτευμένος
Συγγραφέας: Μιγκέλ ντε Θερβάντες Σααβέδρα
Μετάφραση: Μόσχος Μορφακίδης-Φυλακτός
Σελιδοποίηση-Προσαρμογή εξωφύλλου: Έλενα Ματθαίου

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική, ή η απόδοση κατά παράφραση ή διασκευή του περιεχομένου του βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο, μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, ηχογράφησης ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη. Νόμος 2121/1993 και κανόνες του Διεθνούς Δικαίου που ισχύουν στην Ελλάδα.

Copyright ©10/2017 CENTRO DE ESTUDIOS BIZANTINOS,
NEOGRIEGOS Y CHIPRIOTAS

©2018: ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΝΑΛΙΟΣ

Σόλωνος 136, Αθήνα 106 77

Τηλ.: 210 3829339-210 3803925, Φαξ: 210 3829659

e-mail: sales@enalios.gr

www.enalios.gr

ISBN: 978-960-536-572-1

ΜΙΓΚΕΛ ΝΤΕ ΘΕΡΒΑΝΤΕΣ ΣΑΑΒΕΔΡΑ

Ο γενναιόδωρος
ερωτευμένος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ ΣΧΟΛΙΑ

Μόσχος Μορφακίδης-Φυλακτός

Πορτρέτο του Θερβάντες.
Γκραβούρα του Fernando Selma (1752-1810).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το λογοτεχνικό πλαίσιο του έργου

Το 1613, οκτώ χρόνια μετά την έκδοση του Δον Κιχώτη (1605), ο Θερβάντες σε μια προσπάθεια να εμπεδώσει τη θέση του στο χώρο της λογοτεχνίας, αλλά και την κοινωνική αποδοχή που άρχισε να αποκτά με το συγκεκριμένο έργο, εκδίδει μία συλλογή 12 πεζογραφημάτων. Στον αρχικό τίτλο της συλλογής, *Novelas Ejemplares* (Υποδειγματικές Νουβέλες), προστέθηκε αργότερα η φράση “*de honestísimo entretenimiento*” (ηθικότατης ψυχαγωγίας)* που καθιστούσε σαφή τον ηθικοδιδακτικό και ψυχωφελή της χαρακτήρα, και την ευθυγράμμισή της με τα επικρατούντα ήθη και ηθική προς αποφυγή δυσάρεστων περιπετειών με τη λογοκρισία (Castro, 1948: 319-332).

* Σχετικά με την εν λόγω συλλογή βλ. Riley, 1981: 69-85 και Díez Taboada, 1979-1980: 87-105.

Πρόκειται για το πρώτο δείγμα γραφής σύντομου ισπανικού πεζογραφήματος για το οποίο χρησιμοποιείται ο όρος «νουβέλα», με την ιταλική του έννοια, για να διαχωριστεί από το εκτενέστερο “*romanzo*”*. Μέχρι τότε, κυκλοφορούσαν μόνο μεταφράσεις ιταλικών και γαλλικών έργων, κυρίως του Βοκάκιου, του Matteo Bandello και του Giraldu Cintio, με έντονο ερωτικό χαρακτήρα και με περιγραφές καταστάσεων που δεν συμβάδιζαν με την αυστηρή ηθική της Ισπανίας της εποχής. Συνεπώς, ο περίεργος αυτός τίτλος ανταποκρίνεται στην πρόθεση του Θερβάντες να καθιερώσει τον όρο νουβέλα στην ισπανική λογοτεχνία, με έργα πρωτότυπα και διαμετρικά αντίθετα από τα εισαγόμενα από την Ιταλία που, εξ αρχής, αντιμετώπισαν την δυσαρέσκεια της συντηρητικής και θρησκώληπτης ισπανικής κοινωνίας της εποχής του. Ο τίτλος απασχόλησε την κοινή γνώμη, αλλά και την λογοτεχνική κριτική, από την έκδοση της συλλογής μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, όταν ο γνωστός συγγραφέας και φιλόσοφος, Miguel de Unamuno, έθεσε το θέμα σε καθαρά λογοτεχνική και αισθητική βάση, αφήνοντας κατά μέρος την ηθική του πλευρά και εξαίροντας το γεγονός ότι τα δώδεκα αυτά πεζογραφήματα εκπροσωπούν διαφορετικά είδη της αφήγησης του φανταστικού: ιστορίες αγάπης της ελληνιστικής παράδοσης, πικαρικές, ερωτικές, γάμου, ακόμη και φιλοσοφικού χαρακτήρα (Zahareas, 2001).

* Η ιταλική προέλευσης λέξη “*novella*” είχε ως τότε στην Ισπανία τις έννοιες «ψέμα», «σκώμμα», καθώς επίσης και «συμβάν», «γεγονός». Με την έννοια του αφηγηματικού λογοτεχνήματος μπορούσε να εκληφθεί επίσης ως παραμύθι, αν και γι’ αυτό οι Ισπανοί προτιμούσαν τον όρο *cuento* από τον ιταλικό “*novella*”. Βλ. σχετικά Pabst: 1972.

Η συλλογή, που θεωρείται το σημαντικότερο, μετά τον Δον Κιχώτη, έργο του Θερβάντες, είναι διαμετρικά αντίθετη από την μέχρι τότε γνωστή λογοτεχνία ψυχαγωγίας. Διαφέρει διαμετρικά από τα εκτενέστατα ιπποτικά μυθιστορήματα, τα οποία διαδραματιζόνταν σε παμπάλαιους χρόνους και με ήρωες που κινούνταν μεταξύ της ιστορίας, της μυθολογίας και του θρύλου, διότι έχει ως άξονα επίκαιρα θέματα βγαλμένα από την πραγματική ζωή. Δέχτηκε, βέβαια, σημαντικές επιρροές από τη σύντομη ιταλική νουβέλα (Alarcos, 1950), όμως είναι εμπλουτισμένη με πλήθος περιπετειών και επεισοδίων βασισμένων σε θέματα ρεαλιστικά και οικεία στους αναγνώστες, και κυρίως με διαλόγους που δίνουν ζωντάνια στην αφήγηση. Η κριτική διέκρινε σ' αυτήν μια ομάδα διηγημάτων όπου επικρατεί η φαντασία και οι πολύπλοκες καταστάσεις με τάση προς την εξιδανίκευση, και μία δεύτερη όπου τα διηγήματα είναι πολύ πιο ρεαλιστικά και βασίζονται σε ισπανικά θέματα (Riley, 1962· Laspreras, 1987a & 1987b· González de Amezuía, 2001· Bianchi, 1986).

Στη δεύτερη, κατά σειρά, νουβέλα της συλλογής, που φέρει τον τίτλο *El amante liberal*, η κριτική επεσήμανε την επίδραση του ελληνιστικού μυθιστορήματος στην πλοκή, και συγκεκριμένα του Αχιλλέα Τάτιου (*Τα κατά Λευκίππη και Κλειτοφώντα*), κατατάσσοντάς την στο κακώς ονομαζόμενο «βυζαντινό μυθιστόρημα», που αναπτύχθηκε τον Χρυσό αιώνα της ισπανικής λογοτεχνίας (Zimic 1989· García del Campo, 1990· Córdoba 2008). Πρόκειται για τη λογοτεχνική τάση που αναπτύχθηκε στην ισπανική πεζογραφία κατά τον 16ο και 17ο αιώνα. Χαρακτηρίζεται από την υιοθέτηση των

χαρακτηριστικών του μυθιστορήματος της ελληνιστικής περιόδου και ιδιαίτερα του Ηλιόδωρου (*Αιθιοπικά ή τα περί Θεαγένην και Χαρίκλειαν*), συγγραφέα του 3ου/4ου αιώνα μ.Χ., ο οποίος λανθασμένα τοποθετήθηκε στη βυζαντινή περίοδο*. Η συγκεκριμένη θέση στηρίζεται στο γεγονός ότι το έργο ως προς την αφηγηματική τεχνική, ακολουθώντας την ελληνιστική παράδοση, αρχίζει *in media res* και έχει αίσιο τέλος (Riley, 1992). Η θεματική του έχει ως άξονα την αγάπη δύο νέων που χωρίζει η τύχη και τις περιπέτειές τους μέχρι να επανενωθούν. Πρόκειται για έναν έρωτα που, σύμφωνα με τη νεοπλατωνική παράδοση, επιβάλλεται να είναι αγνός, ασπίλωτος, παρθενικός και να αποτελεί πρότυπο ηθικής σε αντίθεση με τους ανήθικους έρωτες που βρίθουν στα ιπποτικά μυθιστορήματα. Η αγνότητα αυτή του έρωτα τονίζεται ακόμη περισσότερο από την εμφάνιση ανήθικων και έκφυλων προσώπων των οποίων οι σεξουαλικές ορέξεις θέτουν σε κίνδυνο την αγάπη των δύο νέων. Μεγάλο μέρος της πλοκής αποτελεί η περιπλάνηση στη θάλασσα, όπου φουρτούνες, ναυάγια και ξαφνικές αλλαγές της τύχης προκαλούν τον βίαιο χωρισμό ή την επανένωση των πρωταγωνιστών. Εμφανίζονται επίσης διασταυρούμενοι έρωτες, για να περιπλέξουν ακόμη περισσότερο το σκηνικό και μεσολαβητές, για να

* *Τα κατά Λευκίππην και Κλειτοφώντα* ήταν γνωστό από τις λατινικές μεταφράσεις που κυκλοφόρησαν από το 1551. *Τα Αιθιοπικά* του Ηλιόδωρου πρωτοδημοσιεύτηκαν σε ισπανική μετάφραση στην Αμβέρσα το 1554, ενώ η δεύτερη του 1587 είναι αυτή που γνώρισε μεγαλύτερη επιτυχία με τρεις επανεκδόσεις τον 17ο αιώνα. Ο Θερβάντες φαίνεται ότι γνώρισε τα *Αιθιοπικά* ενώ έγραφε τον Δον Κιχώτη από τη μετάφραση του 1587 (Carilla, 1968: 157-163)

διευκολύνουν τη λύση του προβλήματος. Σημαντικά στοιχεία αποτελούν και τα βασισμένα στο ψέμα και στην απάτη τεχνάσματα, που χρησιμοποιούν οι δύο ερωτευμένοι, για να πετύχουν τον σκοπό τους (González Rovira, 1996: 93-154).

Είναι εμφανές ότι η νουβέλα, *Ο γενναιόδωρος ερωτευμένος*, περιέχει όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά και, συνεπώς, σωστά θεωρήθηκε ότι εντάσσεται στο λογοτεχνικό είδος του ισπανικού «βυζαντινού» μυθιστορήματος. Σε μια προσεκτικότερη όμως ανάλυση, εντοπίζονται πρωτότυπα στοιχεία που συχνά τη διαφοροποιούν από το ελληνιστικό μυθιστόρημα, όπως: ο ανθρωπισμός και οι αξίες της Αναγέννησης· η εικόνα της γυναίκας που παύει να είναι το έπαθλο των ανδραγαθιών του ήρωα και αποφασίζει η ίδια για την τύχη της· ο χωροχρόνος που ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της εποχής του Θερβάντες· η απουσία της παραδοξολογίας (προφητείες, προαισθήσεις κ.λπ.)· η ελάχιστη παρουσία παρεκβάσεων και εμβόλιμων αφηγήσεων· η απουσία της αναγνώρισης των πρωταγωνιστών μετά τον πολύχρονο ακούσιο χωρισμό.

Ιδιαίτερα, όμως, προκαλεί την προσοχή το γεγονός ότι η νουβέλα του Θερβάντες παρουσιάζει μια σειρά από ομοιότητες σε σχέση με ένα από τα γνωστότερα βυζαντινά μυθιστορήματα της εποχής των Κομνηνών: το *Τα κατά Ροδάνθη και Δοσικλέα* του Θεόδωρου Πρόδρομου (12ος αι.):

- α) Στον Πρόδρομο, η Ροδάνθη είναι λογοδοσμένη με άλλον και ο Δοσικλής την απαγάγει. Στη νουβέλα του Θερβάντες ο έρωτας του Ριχάρδου αρχικά δεν

βρίσκει ανταπόκριση από τη Λεονίσα μέχρι αρκετά αναπτυγμένο το έργο. Όμως, και στις δύο περιπτώσεις υπάρχει ένα ερωτικό τρίγωνο, όπου ο ερωτευμένος νέος αποσπά την κόρη από κάποιον άλλον με τον οποίο είχε ήδη δεσμό.

- β) Η αφήγηση των προηγούμενων γεγονότων γίνεται μέσω διαλόγων που αναπτύσσονται μεταξύ των πρωταγωνιστών των ιστοριών.
- γ) Τα δύο ζευγάρια αιχμαλωτίζονται από πειρατές και ζουν μια σειρά περιπετειών στον θαλάσσιο χώρο.
- δ) Η εντυπωσιακή ομορφιά των δύο κοριτσιών εντυπωσιάζει τους πειρατές και προκαλεί έντονες σεξουαλικές επιθυμίες, πάθη και ανταγωνισμούς που περιπλέκουν το δράμα.
- ε) Οι αιχμάλωτοι νέοι των δύο ζευγαριών φορτώνονται σε διαφορετικά πλοία. Στη συνέχεια, τα πλοία των νεανίδων βυθίζονται σε τρικυμίες, όμως οι ίδιες σώζονται, αλλά καταλήγουν σκλάβες στην Κύπρο.
- στ) Θριαμβευτική επιστροφή των ζευγαριών στις πατρίδες τους (Τράπανι Σικελίας και Άβυδος Καλλίπολης). Ακολουθεί περιγραφή των περιπετειών, συγκατάθεση των γονέων τους, για να οδηγηθούν σε γάμο, εορτασμοί του γεγονότος από όλη την πόλη.

Οι ομοιότητες δεν είναι λίγες και αναπόφευκτα μας οδηγούν στη σκέψη ότι, περισσότερο από σύμπτωση, είναι αρκετές οι πιθανότητες ο Θερβάντες να γνώριζε το έργο του Πρόδρομου και να δανείστηκε στοιχεία από τη θεματική του.

Βέβαια, το ερώτημα που προκύπτει είναι, πώς ένας Ισπανός συγγραφέας της Αναγέννησης θα μπορούσε να έχει πρόσβαση στο κείμενο του βυζαντινού μυθιστοριογράφου, ποιητή και φιλόλογου. Είχε στη διάθεσή του κάποια μετάφραση στα λατινικά, δεδομένου ότι ήδη από τον 16ο αιώνα στη Δύση το ενδιαφέρον για την ελληνική γραμματεία δεν περιορίζεται στην κλασική και ελληνιστική περίοδο, αλλά αρχίζει να στρέφεται, έστω και δειλά, σε έργα βυζαντινών συγγραφέων, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγεται και ο Πρόδρομος;

Η παλαιότερη γνωστή έκδοση μετάφρασης στα λατινικά του *Τα κατά Ροδάνθην* και *Δοσικλέα*, είναι του 1625*, δηλαδή δώδεκα χρόνια μετά τη δημοσίευση του Ο γενναιόδωρος ερωτευμένος. Συνεπώς, το ερώτημα παραμένει: είναι δυνατόν ο Θερβάντες να είχε πρόσβαση στο κείμενο του Θ. Πρόδρομου από άλλες οδούς; Μπορεί να υπήρξε άλλη μετάφραση του έργου που αγνοούμε σήμερα**; Μπορεί να είχε πρόσβαση σε κάποιο από τα χειρόγραφα που έφτασαν στη Δύση, και ιδιαίτερα στην Ιταλία, που υπήρξε η βάση του για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα (1569-1580) και να γνώρισε το περιεχόμενό του με τη βοήθεια κάποιου ελληνομαθούς από το περιβάλλον του; Αν και με τα σημερινά δεδομένα, δεν

* *Theodori Prodrumi philosophi Rhodantes et Dosiclis Amorum libri IX. Graece et Latine, interprete Gil[berto] Gaulmino Molinensi, Parisiis, 1625.*

** Δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι απώλειες μεταφράσεων έργων του ελληνιστικού μυθιστορήματος έχουμε ακόμη και στην περίπτωση των *Αιθιοπικών* του Ηλιόδωρου, που υπήρξε ένα από τα πλέον διαβασμένα μυθιστορήματα στην Ισπανία, αλλά και στη Δύση γενικότερα. Βλ. σχετικά González Rovira, 1996: 19-23.

είναι δυνατόν να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα αυτά, δεν πρέπει να αγνοηθεί το γεγονός ότι από τα τέσσερα σωζόμενα σήμερα χειρόγραφα του έργου, δύο (του 13ου και 15ου αι.) βρίσκονται στη βιβλιοθήκη του Βατικανού και ένα (του 16ου αι.) στη Λαυρεντιανή της Φλωρεντίας. Επιπλέον, κείμενα βυζαντινών ερωτικών μυθιστορημάτων της ίδιας περιόδου, που ακολουθούν τα πρότυπα του ελληνιστικού μυθιστορηματος, όπως το *Υσμίνη και Υσμινίας* του Ευστάθιου Μακρεμβολίτη προκάλεσαν το ενδιαφέρον και μεταφράστηκαν στη Δύση ήδη από τον 16ο αιώνα (Jouanno, 2014: 203-206).

Παράλληλα, η εκτενής χρήση των διαλόγων καλύπτει ένα σημαντικό μέρος του έργου και προδίδει την καταπιεσμένη τάση του Θερβάντες προς το θέατρο. Συγκεκριμένα, το έντονα δραματοποιημένο πρώτο μισό του κειμένου, δείχνει να κινείται περισσότερο στο χώρο του θεάτρου παρά σε κάποιου είδους αφήγηση.

Ο έντονος δραματικός χαρακτήρας των διαλόγων, οι οποίοι συχνά είναι αυτοβιογραφικές διηγήσεις που αλληλοσυμπληρώνονται, των έργων της συλλογής έκανε δυνατή την προσαρμογή ορισμένων στο θέατρο ήδη από την εποχή του Θερβάντες και ακόμη περισσότερο από τα τέλη του 19ου αιώνα (Vaioroulos, 2010· Colorado 1895). Είναι χαρακτηριστικό όμως ότι τα αριστοτελικής δομής ηθικοπλαστικά του έργα, αν και υψηλής λογοτεχνικής στάθμης, δεν μπόρεσαν να ανταγωνιστούν το καινοτόμο θέατρο του Λόπε ντε Βέγκα, που κατέκτησε εύκολα το κοινό της εποχής του (Menéndez Pidal, 1940· Zimic 1992· Rey 1999).

Η αιχμαλωσία του Θερβάντες.

Χαλκογραφία από το βιβλίο El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha / Compuesto por Miguel de Cervantes, Μαδρίτη, Imprenta Nacional, 1862-1863.

Η επιλογή του θέματος

Κύρια αιτία της συγγραφής του έργου θεωρήθηκε, από την κριτική, η εμμονή του Θερβάντες να χρησιμοποιεί το αυτοβιογραφικό επεισόδιο της πεντάχρονης αιχμαλωσίας του στο Αλγέρι (1575-1580) από τους βερβερίνους κουρσάρους (Garcés, 2002), όπως φαίνεται εξάλλου και σε τέσσερις θεατρικές του κωμωδίες, *Los tratos de Argel* (Οι συμφορές στο Αλγέρι), *Los baños de Argel* (Τα χαμάμ στο Αλγέρι), *El gallardo Español* (Ο Ισπανός ιππότης) και *La gran sultana*

(*Η μεγάλη σουλτάνα*), στις οποίες πραγματεύεται το ίδιο θέμα*.

Βέβαια ο τίτλος *Ο γενναιόδωρος ερωτευμένος* φαινομενικά δείχνει άλλες προτεραιότητες και μια βιαστική ανάγνωση του έργου μπορεί να οδηγήσει στη σκέψη πως απώτερος σκοπός του συγγραφέα είναι να δείξει ότι ο πρωταγωνιστής φτάνει στην «ψυχική ελευθερία και απελευθέρωση» μόνον όταν συνειδητοποιεί το δικαίωμα της ελεύθερης σκέψης και δράσης του «άλλου» (δηλ. της αγαπημένης). Η διδαχή λοιπόν συνίσταται στο ότι η αυτοθυσία είναι ο τρόπος με τον οποίο μπορεί κανείς να φτάσει στη γενναιοδωρία/μεγαθυμία, που απαιτεί η ιδανική μορφή της αγάπης. Το θέμα όμως είναι πολύπλοκότερο, γιατί η λεπτή ειρωνεία του *Θερβάντες* δείχνει ότι μπορεί κάποιος να είναι γενναιόδωρος/μεγάθυμος προσφέροντας αυτά που στην ουσία δεν έχει (δηλ. την αγαπημένη).

Τονίζεται επίσης το στοιχείο του έρωτα χωρίς ανταπόκριση, που μπορεί να οδηγήσει σε απόλυτη ψυχική αιχμαλωσία και καταρράκωση, γεγονός που κάνει τον συγγραφέα να χρησιμοποιήσει την τεχνική της σύγκρισης με κάποιο άλλο οδυνηρό γεγονός, ικανό να αγγίξει την ευαισθησία του αναγνώστη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η απώλεια της Κύπρου για τον χριστιανικό κόσμο παραλληλίζεται με την προσωπική δυστυχία του ερωτευμένου πρωταγωνιστή, που συγκρίνει τα ερείπια των τειχών της Λευκωσίας με το ανθρώπινο ερείπιο που είναι ο ίδιος.

* Merregalli, 1972. Για το θέμα της αιχμαλωσίας από τους Βερβερίνους πειρατές στο έργο του *Θερβάντες* βλ. επίσης García Lorenzo, 1993.

Ορισμένες περιγραφές και τρόποι θεώρησης της Ανατολής, οδήγησαν στην ανυπόστατη υπόθεση ότι ο Θερβάντες, κινούμενος από έναν πρώιμο οριενταλισμό, επιδιώκει μια νέα προσέγγιση των σχεδόν δαιμονοποιημένων στη Δύση Τούρκων (Clamuro, 1994). Και πράγματι γίνεται αισθητή η πρόθεση του εντυπωσιασμού με περιγραφές εξωτικών τελετουργιών, ενδυμασιών, ηθογραφικών στοιχείων, εθιμοτυπίας κ.λπ. με αποκορύφωμα την περιγραφή της τελετής της εισόδου του νέου πασά στην πόλη της Λευκωσίας.

Η πλούσια και με εντυπωσιακή κίνηση ιστορία του έργου, που ανταποκρίνεται στη γνωστή έννοια του παράδοξου πιστευτού (Febres, 1981· Díaz Migozo, 1987), συνδυάζει διάφορα στοιχεία που εξηγούν την επιτυχία που είχε στην εποχή της δημοσίευσής του:

- α) η αυτοθυσία ως κύριο χαρακτηριστικό του έρωτα,
- β) η αντιπαράθεση του χριστιανικού και του μουσουλμανικού κόσμου,
- γ) η αιχμαλωσία και η δουλεία ως κύριο χαρακτηριστικό της σύγκρουσης των δύο κόσμων,
- δ) η θέση της γυναίκας στις κοινωνίες της Δύσης και της Ανατολής,
- ε) η πληροφόρηση για την κρατική οργάνωση και την κοινωνική δομή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Το ιστορικό πλαίσιο

Ο χωροχρόνος αποκτά εξαιρετική σημασία στην ιστορία της νουβέλας, διότι διαδραματίζεται σε περίοδο σύγχρονη του Θερβάντες και στο γεωγραφικό τρίγωνο Σικελία, Αλγέρι, Κύπρος. Στη συγκεκριμένη περίοδο ξεχωρίζουν διάφορα νέα στοιχεία, όπως η έννοια του όρου “Turquería” (Τουρκιά), που χρησιμοποιείται, για να καλύψει όλο τον μουσουλμανικό κόσμο της Μεσογείου (Cardaillac et alii, 1980: 13-29). Οι λεπτομερείς περιγραφές του, αν και προσβλέπουν στον εντυπωσιασμό, αντιστοιχούν στην πραγματικότητα και δεν εισέρχονται στον κόσμο του φανταστικού. Συνεπώς, ο χώρος της αιχμαλωσίας των πρωταγωνιστών δεν ανταποκρίνεται στην αφηρημένη έννοια «ξενιτεία - τα ξένα», όπως στο ελληνιστικό μυθιστόρημα, αλλά αποτελεί βασικό ιστορικο-γεωγραφικό σταθμό για την περίοδο της συγγραφής του έργου, που διαδραματίζεται τα αμέσως επόμενα χρόνια της ναυμαχίας της Ναυπάκτου (1571).

Την περίοδο αυτή, αν και καταλαγιάζει ο φόβος του άμεσου τουρκικού επεκτατισμού προς τη Δύση και πολλαπλοί τύποι ανθρώπων, φυλών, θρησκειών και ηθών συνυπάρχουν, με δυσκολία, στο γεωγραφικό χώρο της Μεσογείου, το κλίμα συνύπαρξης επιβαρύνεται σημαντικά από τη δράση των οθωμανών κουρσάρων (Jennings, 1993: 345-383). Το νέο σκηνικό, θα ταλαιπωρεί επί αιώνες τους χριστιανικούς πληθυσμούς της Μεσογείου, και κυρίως της Ιβηρικής και της Ιταλικής Χερσονήσου, το νότιο μέρος της οποίας αποτελεί μέρος της Ισπανικής Αυτοκρατορίας.

Σκλαβοπάζαρο στο Αλγέρι. Γαλλική γκραβούρα του 17ου αι.

Δραματικότερη όμως μορφή αποκτά η περίπτωση της Κύπρου ως χριστιανικής γης, που έπεσε πρόσφατα στα χέρια του αλλόπιστου. Για τον λόγο αυτό, ο γεωγραφικός χώρος του νησιού δεν περιορίζεται στο ρόλο ενός απλού εξωτικού σκηνικού· στη νέα εθνοτική, θρησκευτική και πολιτισμική του ταυτότητα, η ιδεολογική σύγκρουση μεταξύ Χριστιανισμού και Ισλαμισμού αποκτά ιδιαίτερα δραματικό χαρακτήρα. Για έναν Ισπανό, όπως ο Θερβάντες, που πολέμησε, για να το αποτρέψει, ο τόπος αυτός, αν και δεν τον γνώρισε ποτέ, φέρνει στη ψυχή του συναισθήματα βαθιάς θλίψης και μελαγχολίας, που προσπαθεί να μεταδώσει στον αναγνώστη σε διάφορα σημεία του έργου. Το ότι η Κύπρος εντάσσεται πλέον στον κόσμο των Τούρκων και θεωρείται χαμένη υπόθεση, το θέτει ήδη στο κεφ. 39 του πρώτου μέρους του *Δον*

Κιχώτη, στο οποίο ο Ισπανός στρατιώτης, που διηγείται την αιχμαλωσία του, λέει:

...Αφού έφτασα στη Φλάνδρα, ήρθαν ειδήσεις για τη συμμαχία που η Αγιότητα του, ο αείμνηστος πάπας Πίος Ε΄, σύναψε με τη Βενετία και την Ισπανία, ενάντια στον κοινό εχθρό, που είναι ο Τούρκος, ο οποίος εκείνον ακριβώς τον καιρό κέρδισε με το στόλο του το φημισμένο νησί της Κύπρου, που βρίσκονταν υπό την κυριαρχία των Βενετών, και που ήταν απώλεια οικτρή και θλιβερή...

Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, το όλο θέμα αντικατοπτρίζει την άμεση συνάρτηση της προσωπικής ζωής του συγγραφέα με το δράμα της σύγκρουσης των δύο κόσμων, που μετέβαλε τη Μεσόγειο σε απέραντο πεδίο μάχης (Flores, 1983). Την περίοδο αυτή, ο Θερβάντες βρίσκεται στη Σικελία, που είναι ισπανική κτήση, και μόλις έχει καταταγεί στον στρατό με την πρόθεση να κάνει στρατιωτική σταδιοδρομία. Η αποτυχημένη ναυτική εκστρατεία για τη διάσωση της Κύπρου, στην οποία ο ίδιος έλαβε μέρος, η είδηση του ολοκαυτώματος της Λευκωσίας και της Αμμοχώστου, και η συνειδητοποίηση του μεγέθους του τουρκικού κινδύνου, οδήγησε, ως γνωστόν, στο σχηματισμό της Ιεράς Συμμαχίας και στη γνωστή ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1571, όπου τραυματίστηκε στο αριστερό του χέρι, το οποίο αχρηστεύτηκε. Η παρουσία του όμως στις ελληνικές θάλασσες δεν σταμάτησε εδώ, γιατί το 1572 και 1573 συμμετείχε στις ναυτικές

επιχειρήσεις του Ισπανού ναυάρχου, Ιωάννη του Αυστριακού (Don Juan de Austria), που ήταν και ο επικεφαλής του χριστιανικού στόλου στη Ναυμαχία της Ναυπάκτου. Το ίδιο, και ίσως ακόμη περισσότερο, τον σημάδεψε το γεγονός ότι το 1575, κατευθυνόμενος από τη Νάπολη προς τη Βαρκελώνη, έπεσε αιχμάλωτος στα χέρια Βερβερίνων κουρσάρων και πέρασε πέντε χρόνια σε αιχμαλωσία στο Αλγέρι. Η περιπέτεια αυτή θα εμφανιστεί επανειλημμένα στο έργο του, με τρία σταθερά μοτίβα: κουρσάροι και κάτεργα, αιχμαλωσία, πληρωμή λύτρων.

Ως άμεσο θύμα της σύγκρουσης των δύο κόσμων, ο Θερβάντες δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην δυσμενή εικόνα που επικρατούσε για το Ισλάμ, ως θρησκεία επιφανειακή και διακατεχόμενη από ακραίο φορμαλισμό. Στους ήρωές του διακρίνεται ένας έντονος μανιχαϊσμός, όπου οι χριστιανοί είναι οι μοναδικοί που μπορούν να κάνουν κτήμα τους τις αξίες του πολιτισμένου κόσμου, ενώ οι μουσουλμάνοι εκπροσωπούν τη βαρβαρότητα που τους αποδίδει η λογοτεχνία της εποχής: αιμοβόροι, ραδιούργοι, υποκριτές, δίχως κώδικα τιμής, άρπαγες, αχόρταγοι και ακόλαστοι.

Τα μοτίβα λοιπόν της αιχμαλωσίας, του έρωτα και της σύγκρουσης των δύο κόσμων χρησιμοποιούνται για μία ακόμη φορά στη νουβέλα Ο γενναιόδωρος ερωτευμένος, όπου ένα μεγάλο μέρος της δράσης διαδραματίζεται στο νησί της Κύπρου αμέσως μετά την κατάκτησή του από τους Τούρκους, γεγονός που ο Θερβάντες έζησε τόσο έντονα, ώστε να το αναφέρει σε διάφορα από τα έργα του. Ας μη ξεχνάμε πως ο ίδιος είχε λάβει μέρος στη ναυτική δύναμη που ξεκίνησε,

με καθυστέρηση, για να συνδράμει τους αμυνόμενους χριστιανούς της Κύπρου. Η ίδια η αρχή του έργου, μπροστά στα αιματοβαμένα και μισοκαταστραμμένα τείχη της νεοκατακτηθείσας από τους Τούρκους Λευκωσίας, και τα σχόλια για τη σφαγή και τον εξανδραποδισμό μεγάλου μέρους του πληθυσμού της, μας δείχνουν την πρόθεση και τα συναισθήματα του συγγραφέα, που διατηρούσε έντονη την μνήμη της αποτυχίας της Δύσης να αποτρέψει την απώλεια του νησιού. Το έργο λοιπόν αποσκοπεί, εν μέρει, να συγκινήσει τους αναγνώστες για το γεγονός που συντάραξε τη χριστιανοσύνη και έκανε δυνατή τη σύμπραξη των κύριων ναυτικών δυνάμεων της Μεσογείου (Ισπανία, Βενετία, Βατικανό κ.ά), για να σταματήσουν την τουρκική επεκτατικότητα στη γνωστή Ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571).

Γίνεται όμως εύκολα αντιληπτό ότι το κυρίως πνεύμα που διέπει την ιστορία, και που συναντάται σε μεγάλο μέρος της λογοτεχνικής παραγωγής της εποχής*, είναι η σχεδόν απόλυτη απόρριψη της Ανατολής μέσω της αντιπαράθεσης δύο ασύμβατων κόσμων, του χριστιανικού και του τουρκο-μουσουλμανικού, και η ανάλυση των διαφορών που καθιστούν σχεδόν αδύνατη τη συνύπαρξή τους (Fernández-Morera, 2005: 123-166). Η πραγματική πρόθεση του συγγραφέα είναι, λοιπόν, μέσω των κλασικών μοτίβων του έρωτα και της αιχμαλωσίας, να παρουσιάσει το χάσμα που χωρίζει τη Δύση από την Ανατολή στο χώρο των αξιών. Η ίδια η πρόσληψη

* Για την απεικόνιση της τουρκικής και ισλαμικής απειλής γενικότερα στην ισπανική λογοτεχνία του 16ου και 17ου αι. βλ. Mas, 1967· García Cárcel, 1994: 15-28 και Carrasco Urgoiti: 13-31.

του έρωτα και της γυναικείας μορφής ανταποκρίνεται στις αντιλήψεις της Δυτικής Αναγέννησης: α) τη βελτιωμένη θέση της γυναίκας ως άτομο και τη σχετική ελευθερία που αποκτά στο θέμα της επιλογής του συντρόφου (García Puertas, 1962: 75 κ.έ.), μέσα από την νεοπλατωνική σκέψη που επικρατεί σε μεγάλο μέρος της ισπανικής λογοτεχνίας της εποχής (Díaz, 1987)· β) την έννοια της αγνότητας και της παρθενίας, ιδέες που στον χριστιανικό κόσμο βρίσκονται επικεντρωμένες στο πρόσωπο της Παναγίας (García Elorrio, 1947) και που στη Δύση κατέκλυσαν κυριολεκτικά το χώρο της λατρείας, της τέχνης και της λογοτεχνίας γ) την ιδέα του θεσμού του γάμου στις σχέσεις μεταξύ των δύο φύλων, που για πολλούς είναι και ο απώτερος σκοπός του έργου*. Η ιστορία θέτει δυναμικά τη σύγκριση της θέσης της γυναίκας στη χριστιανική Δύση και στην ισλαμική Ανατολή, όπου υποβαθμίζεται σε καθαρά σεξουαλικό αντικείμενο και αιτία παθών, που οδηγούν σε όλα τα κακά: απαγωγή, δουλεία, εμπορευματοποίηση του ανθρώπου, μοιχεία, δόλο, απάτη, έγκλημα, και άλλα πολλά... (López Estrada 1992· Abi-Ayad, 1999).

Ο ηθικοδιδακτικός λοιπόν χαρακτήρας της νουβέλας, τίθεται ως συμβολή του συγγραφέα στην εμπέδωση της συνείδησης του μέσου Ισπανού αναγνώστη της εποχής (τέλη του 16ου και αρχές του 17ου αι.) ότι ανήκει σ' έναν κόσμο που υπερέχει έναντι του βάρβαρου και χωρίς μέλλον μουσουλμανικού πολιτισμού (Pabon, 1981)· και ο καλύτερος τρόπος,

* Για μια γενικότερη θεώρηση της σκέψης του Θεοβάντες για τις ανθρωπίνες σχέσεις και, ιδιαίτερα, για τη θέση της γυναίκας βλ. Alban, 1982: 96-157. Για τον γάμο Pabon, 1982, σσ. 47-52 και López Rubio, 2010: 163-175.

για να το κατορθώσει, είναι τονίζοντας διαφορές και αναλύοντας προβληματισμούς σε θέματα ταυτότητας: συλλογικής, κρατικής, φυλετικής, θρησκευτικής, του ατόμου, του φύλου, κ.ά. Δεν είναι καθόλου τυχαία, εξάλλου, η έμφαση που δίνει στην μετάνοια των αρνησίθρησκων, και την επιστροφή τους στη σωστή πίστη (King, 1992· Clamurro, 1994: 196) και που δείχνει την ευαισθησία της χριστιανικής Δύσης στο κύμα εξισλαμισμού που έλαβε χώρα στην Κύπρο αμέσως μετά την τουρκική κατάκτηση του νησιού.

Η βαρβαρότητα του τουρκο-μουσουλμανικού κόσμου, τονίζεται προβάλλοντας την απόλυτη περιφρόνηση των βασικών δικαιωμάτων του ατόμου, και όχι μόνο στην περίπτωση των αλλοπίστων, δηλαδή των χριστιανών, με τη σφαγή αμάχων, αρπαγή περιουσίας και αιχμαλωσία. Το όλο σύστημα της οθωμανικής διακυβέρνησης χαρακτηρίζεται ως ένας διαβρωμένος μηχανισμός λειτουργίας του κράτους: όλα τα αξιώματα εξαγοράζονται και πωλούνται, φέρνοντας σε απόγνωση τον ανυπεράσπιστο πληθυσμό, έναντι της αρπακτικής διάθεσης των αξιωματούχων (Mas, 1967). Οι διάλογοι που παρεμβάλλονται στο έργο, μετατρέπονται σε σημαντικό μέσο για την ανάλυση του διεφθαρμένου οθωμανικού πολιτικού συστήματος. Μοναδική εξαίρεση, σ' αυτό το σκηνικό, αποτελεί η απόδοση της δικαιοσύνης, όπου προβάλλεται η μορφή του καδή.

ΣΕΙΡΑ: ΚΛΑΣΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

Αφού έφτασα στη Φλάνδρα, ήρθαν ειδήσεις
για τη συμμαχία που η Αγιότητα του,
ο αείμνηστος πάπας Πίος Ε', σύναψε με τη Βενετία
και την Ισπανία, ενάντια στον κοινό εχθρό,
που είναι ο Τούρκος, ο οποίος εκείνον ακριβώς
τον καιρό κέρδισε με τον στόλο του
το φημισμένο νησί της Κύπρου,
που βρισκόταν υπό την κυριαρχία των Βενετών,
και που ήταν απώλεια οικτρή και θλιβερή...

Με αυτόν τον τρόπο στον Δον Κιχώτη του Θερβάντες
ένας Ισπανός στρατιώτης μας μεταφέρει
σε μια εποχή που τη σηματοδοτεί
η κατάκτηση της Κύπρου από τους Τούρκους,
η αδιάκοπη σύγκρουση δύο διαφορετικών κόσμων:
της Δύσης και της Ανατολής...

Ο Ριχάρδος και η αγαπημένη του Λεονίσα
—που όμως τον έχει απορρίψει—
αιχμαλωτίζονται από Τούρκους κουρσάρους
και μεταφέρονται ως δούλοι στην σκλαβωμένη Κύπρο.

Ο Ριχάρδος με τον φίλο του Μαχμούτ
καταστρώνουν το σχέδιο της απελευθέρωσης,
που περιπλέκεται από απρόσμενες περιστάσεις...

Η ιστορία της νουβέλας *El amante Liberal*
του Θερβάντες, διαδραματίζεται την εποχή
της κατάκτησης της Κύπρου από τους Τούρκους
και της ναυμαχίας της Ναυπάκτου (1570-71).

EN 612

ΕΝΑΛΙΟΣ

Σόλωνος 136, 106 77 Αθήνα
Τηλ.: 2103829339 - 2103803925
www.enalios.gr

ISBN 978-960-536-572-1

9 789605 365721